

В. Касько,

аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ РЕЦИДИВІСТАМИ В СИСТЕМІ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ

Криміналістична методика є заключним та важливим розділом криміналістики. У ньому закріплюються, синтезуються, конкретизуються та набувають специфіки теоретичні положення криміналістики, на основі яких розробляються методичні рекомендації щодо стратегії й технології розслідування.

Перші наукові уявлення про зміст криміналістичної методики можна знайти в підручниках 30–40 рр. ХХ ст. Проблема розробки теоретичних основ криміналістичної методики присвячено монографічні дослідження О.Н. Колесніченка, І.О. Возгріна, Ю.П. Гармаєва, О.Ф. Лубіна, С.Н. Чурилова, А.В. Шмоніна, В.В. Тіщенко, В.Є. Корноухова, С.Ю. Косарева, Б.В. Щура, А.В. Журавеля. Питанням аналізу й удосконалення криміналістичних методик приділялась увага в працях Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, А.В. Іщенко, В.О. Образцова, В.Г. Танасевича, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та ін.

Під час вчинення тяжких злочинів для досягнення поставленої мети злочинцем використовується певна система дій, зумовлена об'єктивними й суб'єктивними факторами, тому, розглядаючи окремих вид кримінальних правопорушень, можна виділити досить чіткі закономірності в механізмі їх вчинення. Саме тому перед криміналістикою поставлено важливе завдання – удосконалення методичних основ розслідування злочинів, що буде сприяти досягненню позитивних результатів у роботі слідчого.

Важливим кроком на цьому шляху є здійснення науково обґрунтованої класифікації окремих методик розслідування злочинів.

На цьому етапі розвитку криміналістики існує велика кількість методик розслідування різного ступеня узагальненості й різної спрямованості, у яких знаходять відображення особливості вчинення й розслідування відповідної групи злочинів.

Під час проведення класифікації методик розслідування злочинів наперед виділяються методики із відображенням родових і видових особливостей, обумовлених об'єктом та об'єктивною стороною злочину, тобто класифікація здійснюється за розділами та статтями особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Проте практика показує, що нерідко методики, які розробляються за кримінально-правовим критерієм, не забезпечують ефективного розслідування злочину. Адже специфіка вчинення окремих їх видів вимагає врахування додаткових факторів, більшої деталізації, як наслідок, деякі науковці висловлюються про необхідність розробки методик нового рівня [1].

Як зазначає В.В. Тіщенко, вивчення слідчої практики показує, що традиційні видові та підвидові методики не завжди забезпечують належну ефективність розслідування. Пояснюється це, зокрема, тим, що такі методики орієнтовані або на конкретний кримінально-правовий вид злочинів (вбивство, крадіжка тощо), або на його різновид, виділений за кримінально-правовими чи криміналістичними ознаками (наприклад, вбивство на замовлення) [2]. При цьому менше уваги приділяється

іншим досить важливим криміналістичним критеріям (наприклад, дані щодо особи злочинця). Тому в криміналістичній літературі висловлюються думки про доцільність виділення методик розслідування злочинів за криміналістичними критеріями [3]. Подібні методики будуть направлені на виявлення особливостей розслідування злочину через специфічний криміналістичний критерій, який стає відомим на одному з етапів розслідування.

Так, можна виділити методики розслідування злочинів з огляду на слідову картину злочину, місце вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, особу потерпілого або ж злочинця. У таких методиках особливості криміналістичного чинника, наприклад суб'єкта злочину (особи злочинця), є основою для розробки низки специфічних рекомендацій із метою врахування своєрідності протиправної діяльності таких осіб. Подібні рекомендації пропонується об'єднати під спільною назвою «позавидові методики розслідування злочинів». Через те, що в цих методиках криміналістичним ознакам відводиться «основна роль», в одній такій методиці буде об'єднано широке коло злочинів, вчинених специфічним суб'єктом, з огляду на який перед слідчим відкриваються найбільш раціональні прийоми та способи розкриття та розслідування, необмежені конкретним видом злочину.

Варто зазначити, що багатьма вченими підтримується сама ідея існування такої групи методичних рекомендацій [4], проте думки з приводу того, яке найменування використовувати для позначення цієї категорії, різняться. Наприклад, О.Д. Солодов вважає, що термін «позавидові» методики не є зовсім вдалим, оскільки він не дає чіткого уявлення про зміст позначеного ним явища. Більш точним, на його думку, є термін «особливі» або «категоріальні» методики, враховуючи, що ці методики спрямовані на оптимізацію розслідування групи різнорідних злочинних посягань певної категорії, об'єднаних за якими-небудь криміналістично значу-

щими ознаками. При цьому він виділяє методику розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами за критерієм соціально-психологічних особливостей особистості винного [5].

Б.Є. Лук'янчиков [6] такі методики називає «вневидовими», проте слід вказати неточний переклад терміну з російської мови, який правильніше звучить «позавидові» методики. Автор виділяє методику розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами на підставі специфічного суб'єкта злочину. І.А. Возгрін називає подібні методики особливими – окремими методиками, розробленими не за видами злочинів, установлених законом, а за іншими підставами, наприклад, залежно від особи злочинця [7]. А от С.В. Веліканов розглядає поняття «методик-модифікаторів» – особливого різновиду методик, які існують у науковій та навчальній літературі. На його думку, це такі побудови, які адресовані до невизначеного або дуже широкого переліку злочинів (методики «розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами», «розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами» тощо) [8].

Враховуючи деякі розбіжності, на наш погляд, найбільш точно відобразити суть категорії буде термін «позавидові методики», серед яких варто розглядати групу методик розслідування за суб'єктом вчинення злочину – це розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми, жінками, особами з психічними відхиленнями, іноземцями, професіоналами, особами, що входять до організованих злочинних формувань, а також рецидивістами.

Питання розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, у різний час досліджувалась у роботах А.А. Закатова [9], С.І. Болтенка [11], В.І. Батищева [12], Р.Д. Мусабирова [13]. Проте в них висвітлювались лише окремі проблеми методики розслідування таких злочинів. Враховуючи значний відсоток рецидиву злочинів у загальній структурі злочинності, особливості, що спостерігаються в меха-

нізмі рецидивної злочинної діяльності, і той факт, що на території України методика розслідування злочинів, які вчиняються рецидивістами, не досліджувалась, ця проблема не тільки не втрачає своєї актуальності, але й набуває значущості.

Розробляючи методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, необхідно визначити, що ми розуміємо під рецидивом злочину. У ст. 36 КК України рецидивом злочину визнається вчинення нового злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Тобто ознаками рецидиву злочину є такі: 1) вчинення особою двох чи більше самостійних одиночних злочинів; 2) новий злочин має бути вчинений у період наявності в особи судимості (ст. ст. 88–91 КК України); 3) злочин, за який особа має судимість, і злочин, вчинений в нею під час цієї судимості, мають бути умисними [14].

На відміну від кримінально-правового поняття, у кримінології під рецидивом злочину розуміють вчинення нового злочину незалежно від форми його вини та наявності незнятої судимості [10].

Вважаємо, що під час дослідження криміналістичних аспектів рецидиву злочинів варто його розглядати як повторне вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за вчинений умисний злочин, у тому числі судимість, яка була знята чи погашена. У такому разі враховується, що всі вчинені особою злочини є умисними (що позначається на їх механізмі), і вона відбувала покарання хоча б за один із них (наявність судимості, навіть якщо вона вже знята чи погашена). Водночас виключаються злочини, вчинені з необережності, та випадки вчинення повторних злочинів особою, яка ще ні разу не відбувала покарання хоча б за один із них. Адже більшість можливостей, які відкриваються перед слідчим у випадку появи версії, що злочин вчинено рецидивістом, ґрунтуються на основі того, що особа відбувала покарання за свою попередню злочинну діяльність. Через це вона вже попадала в поле зору правоохоронних

органів, відомості про неї містяться в криміналістичних обліках, наявні архівні кримінальні справи з інформацією, яка може принести користь у пошуку й встановленні особи підозрюваного. Рекомендації щодо розслідування саме такого кола злочинів пропонується розробляти в межах методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами. Особливості розслідування цієї категорії злочинів пропонується систематизувати та об'єднати в цілісну позавидову методіку. У такому випадку, за наявності достатніх підстав вважати, що злочин вчинено рецидивістом, з'явиться можливість розглянути увесь спектр специфічних факторів, що виділяються в силу особливостей суб'єкта вчинення злочину.

Потрібно зазначити, що методика розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, не є окремою, повноцінною методикою, оскільки вона охоплює широке коло злочинів, які різняться за предметом, мотивами, способом та іншими обставинами. Внаслідок цього в її межах важко врахувати особливості розслідування усіх цих видів злочинів, для цього існують видові методики.

Зазначена методика може розглядатися як допоміжна, спрямована на врахування обставин, які в видових методиках відходять на другий план, порівняно з факторами, обумовленими видом вчиненого діяння. Іншими словами, метою її існування є заповнення прогалин видових методик, адже видові та позавидові методики не є взаємовиключними. Вчинення злочину такою специфічною особою, як рецидивіст, вимагає від слідчого проведення ряду слідчих та розшукових дій з урахуванням особливостей суб'єкта злочину. Це буде вносити свої корективи в хід розслідування. Щодо цього питання варто погодитись із думкою Б.Є. Лук'янчикова про те, що в одних випадках, коли існує достатня інформація, розслідування злочинів пропонується одразу починати за «вневидовою» методикою, а в інших, коли такої інформації недостатньо, процес розслідування почи-

нається за видовою методикою. Після того, коли слідчий отримає необхідну інформацію про подію злочину, він має доповнити видову методика «вневидовою». Він додає, що подальша розробка «вневидових» методик ні в якому разі не виступає підміною видових, а сприяє лише розробці нових найдосконаліших методів розслідування й попередження суспільно небезпечних явищ, найефективнішому використанню в цій галузі засобів і прийомів криміналістичної техніки та тактики [6].

Таким чином, обґрунтованим стратегічним рішенням буде за необхідності доповнювати видову методика позавидовою й у результаті отримувати алгоритм розслідування злочину, що враховує не лише вид злочину, але і його особливий суб'єкт. Адже під час розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, виникають деякі специфічні моменти, які не спостерігаються під час розслідування злочинів, що вчиняються особами вперше.

Особливості суб'єкта вчинення цієї категорії злочинів проявляють себе на різних етапах розслідування й залишають цей факт поза увагою було б великою помилкою. Так, більшості злочинів, що вчиняються рецидивістами, притаманна системність, логічність, внутрішня злагодженість, але попри це, на жаль, донині в межах криміналістичної науки не створено окремої методики розслідування таких злочинів. Як зазначає В.В. Ніколайченко, спроба механічного перенесення методики розслідування простих кримінальних справ на підґрунтя розслідування рецидиву не приносить бажаного результату, а ігнорування особливостей, які притаманні тактиці та методиці розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, тягне за собою негативні наслідки для розслідування й породжує складні практичні слідчі ситуації для осіб, які розслідують злочини.

Розробка позавидової методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, відображає потреби практики і є одним із напрямів подаль-

шого розвитку криміналістичної методики [15]. Погоджуючись із цим твердженням, варто зауважити, що такий підхід буде сприяти оптимізації розслідування та побудові методики, яка б враховувала особу злочинця-рецидивіста залежно від характеру та ступеня його суспільної небезпечності, вчинених ним злочинів, колишньої злочинної діяльності та інших особливостей.

Враховуючи те, що методика розслідування злочинів, які вчиняються рецидивістами, є допоміжною, варто вказати на деякі відмінності в її структурі порівняно з видовими методиками. Зокрема, із цього приводу С.Ю. Косарев, який підтримує ідею існування «особливих методик», тобто комплексних методик розслідування широкого невизначеного кола (групи) злочинів, що виділяються за окремими криміналістичними ознаками, зазначає, що структура таких методик може зазнавати деяких змін відповідно до характеру й призначення конкретної методики [16].

Погоджуючись із таким твердженням, відмічаємо, що структура методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, повинна включати ті елементи, які або зовсім відсутні, або недостатньо розглянуті у видових методиках. Зокрема, у криміналістичній характеристиці злочинів такої методики основну увагу доцільно приділити таким елементам:

– дані про особу злочинця-рецидивіста. Досвід знаходження в місцях позбавлення волі викривляє свідомість такої особи. Поступово людина починає звикати до фізичної ізоляції, все більше втрачаючи здатність жити на свободі без порушення закону. Зворотним боком адаптування рецидивістів до умов місця позбавлення волі є втрата ними навичок нормального життя поза ним. Тому таких осіб об'єднує недостатня внутрішня спроможність до саморегуляції поведінки, схильність до імпульсивних реакцій без обміркування наслідків власних вчинків, прагнення задовольнити свої бажання негайно будь-яким засобом. З іншого боку, ре-

цидивісти, набуваючи злочинного досвіду шляхом аналізу своїх злочинних дій та обмінюючись інформацією щодо «ефективних» способів підготовки, вчинення й приховування злочинів, використовують отримані знання в подальшій злочинній діяльності;

– опис слідів злочину як обставин, що вказують на імовірність вчинення злочину рецидивістом;

– особливості способів та обставинки вчинення злочину, адже модель майбутнього злочину будується рецидивістом із врахуванням набутого досвіду, здобутих знань та навичок із підготовки, вчинення та приховування злочину.

При цьому варто зазначити, що під час розробки криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються рецидивістами, важливе місце займає вивчення зв'язків та залежностей між її елементами. Як зазначає М.П. Яблоков, елементам криміналістичної характеристики злочинів, відомим на початку розслідування, відповідають інші, ще не відомі в цей момент [17], тому виявлення таких зв'язків відіграє значну роль під час розробки методики розслідування.

Окрім того, важливими завданнями методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, є дослідження:

– імовірних джерел інформації про рецидивіста – криміналістичних об'єктів, архівних справ, які дозволять у порівняно короткий термін отримати значний обсяг інформації, як наслідок, індивідуалізувати особу злочинця;

– організаційно-тактичних особливостей розслідування, у тому числі й щодо проведення окремих слідчих дій за участю рецидивістів, подолання протидії з боку рецидивіста.

Тобто акцент повинен робитися на тих складових методиках, у яких особливості суб'єкта злочину – рецидивіста – проявляються найбільш повно.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, варто зазначити, що розробка методик розслідування злочинів

нового ступеня узагальненості – позавидових методик – є одним із перспективних напрямів розвитку криміналістики. При цьому методика розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, потребує значно більшої уваги, ніж нині приділено в науковій літературі нашої держави. Адже рецидивна злочинність була, є й буде гострою проблемою громадянського суспільства. Особливості особистості злочинця-рецидивіста, спосіб його дій, а також можливості, що відкриваються внаслідок колишнього знаходження цієї особи в полі зору правоохоронних органів, позначаються на основних складових вчинення злочину та, як наслідок, визначають специфіку розслідування справ такого типу. Усе це дозволяє слідчому використовувати поряд із загальними також і специфічні тактичні прийоми та методи під час запобігання, розкриття та розслідування злочинів, вчинених такою особою. А об'єднання наукових методичних рекомендацій стосовно розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, у єдину позавидову методику є вкрай необхідним заходом, що дозволить ефективно використовувати її під час розслідування різних видів злочинів.

Ключові слова: криміналістична методика розслідування, рецидивна злочинність, розслідування злочинів, позавидова методика.

Стаття присвячена дослідженню місця методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами в системі криміналістичних методик. Значна увага приділена питанню необхідності розробки такої методики та особливостям її структури.

Статья посвящена исследованию места методики расследования преступлений, совершаемых рецидивистами в системе криминалистических методик. Значительное внимание уделено вопросу необходимости разработки такой методики и особенностям ее структуры.

The article is dedicated to the place of the methods of investigating the crimes committed by recidivists in the system of criminalistic methods. Much attention in the article is paid to the question of the necessity of developing such a method and to the features of its structure.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов в 3-х т. / Р.С. Белкин. – 3-е изд., дополн. – М. : Норма, 2001. – Т. 3. – 2001. – 990 с. ; Ищенко Е.П. Криминалистика : [учебник] / Е.П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «Контакт» ; ИНФРА-М, 2005. – 748 с. ; Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б.В. Щур. – Х. : Харків юрид, 2010. – 319 с. ; Шмонин А.В. Методология криминалистической методики : [монография] / А.В. Шмонин. – М. : Юр-литинформ, 2010. – 416 с.

2. Тищенко В.В. О новых тенденциях в криминалистической методике расследования преступлений / В.В. Тищенко. // Научные работы Одесской национальной юридической академии. – 2009. – С. 260–269.

3. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.

4. Волобуев А.Ф. Криміналістика : [навчальний посібник] / А.Ф. Волобуев. – К. : КНТ, 2011. – 504 с. ; Аничин А.В. Криминалистика для следователей и преподавателей : [научно-практическое пособие] / А.В. Аничин. – М. : Юридическая фирма «Контракт» ; Инфра-М, 2013. – 688 с. ; Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.

5. Солодов Д.А. Основания структурирования и виды частных криминалистических методик / Д.А. Солодов // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О.Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – С. 220–221.

6. Лук'янчиков Б.Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Б.Є. Лук'янчиков. – К., 2001. – 15 с.

7. Возгрин И.А. Криминалистические методики расследования преступлений / И.А. Возгрин // Курс криминалистики : в 3 т. / под ред. О.Н. Коршуновой, А.А. Степанова. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2004. – 639 с.

8. Великанов С.В. Родові, видові, підвищувальні комплексні та модифікуючі методики розслідування злочинів / С.В. Великанов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – 2009. – № 18. – С. 203–217.

9. Закатов А.А. Методика расследования преступлений, совершенных рецидивистами: лекция / А.А. Закатов. – Волгоград : Волгоградская академия МВД России, 2000. – 29 с.

10. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование) / А.Ф. Зелинский. – Х. : Вища школа ; Издательство при ХГУ, 1980. – 219 с. ; Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : в 3-х кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 722 с.

11. Болтенко С. И. Особенности расследования преступлений, совершенных рецидивистами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.И. Болтенко. – Саратов, 1987. – 19 с.

12. Батищев В.И. Раскрытие и расследование преступлений, совершенных одними и теми же лицами / В.И. Батищев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 212 с.

13. Мусабириев Р.Д. Особенности первоначального этапа расследования тяжких насильственных преступлений против жизни и здоровья, совершенных ранее судимыми лицами : дисс. канд. ... юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р.Д. Мусабириев. – Уфа, 2003. – 224 с.

14. Кримінальне право. Загальна частина / за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 383 с.

15. Николайченко В.В. Рецидив преступлений: криминалистическая теория и практика / В.В. Николайченко // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2011. – № 2. – С. 234–239.

16. Косарев С.Ю. О современном состоянии системы методик расследования преступлений / С.Ю. Косарев // Вестник криминалистики. – 2009. – № 1. – С. 74–82.

17. Яблоков Н. П. Криминалистика : [учебник] / Н.П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.

